

Оргія

Леся Українка

драматична поема

ДІЯЧІ

А н т е й — співець.

Г е р м і о н а — мати його.

Е в ф р о з і н а — сестра його.

Н е р і с а — жінка його.

Х і л о н — ученик його.

Ф е д о н — скульптор.

М е ц е н а т — багатий, значний римлянин, нащадок відомого Мецената.

П р е ф е к т.

П р о к у р а т о р.

Гості на оргії, раби, рабині, танцівниці, міми, хор панегіристів.

Діється в Корінфі під римським пануванням.

I

Садок в оселі співця-поета Антея, невеличкий, оточений глухими мурами з хвірткою в одній стіні; в глибині садка домок з повіткою на чотирьох стовпах і з двома дверима — одні в андроніт, другі — в гінекей.

Герміона, стара мати Антеева, сидить на порозі гінекея і пряде вовну. Чутно стук у хвіртку.

Г е р м і о н а

(не встаючи)

Хто там?

Г о л о с

(за хвірткою)

Се я, Хілон Алкмеонід.

Г е р м і о н а

(гукає в напрямі других дверей)

Антею, вийди! Ученкк до тебе!

(Сама лишається сидіти, лише нижче спускає покривало).

А н т е й

(молодий, але мужнього вигляду, виходить з дверей і відчиняє Хілонові хвіртку)

Сьогодні ти, Хілоне, запізнився.

Всі учні розійшлися.

Х і л о н

(дуже молодий хлопець, говорить запинаючись, з видимою ніяковістю)

Вибачай...

але... я, власне, не прийшов учитись...

А н т е й

(привітно)

Будь гостем.

(Сідає на ослоні під деревом і показує Хілонові місце коло себе, але той лишається стояти).

Чом не сядеш?

Х і л о н

Маю справу...

А н т е й

Аж сісти ніколи, таку нагальну?

Х і л о н

Воно-то ні... але... пробач... я мушу
подякувати сьогодні за науку...
Я більше не прийду.

А н т е й

Чому?

Хілон мовчить.

Та правда,
мені про се питать не випадає.
Я, очевидячки, не догодив
тобі наукою. Що ж, не соромся, —
соромитись приходитьсья мені.

Х і л о н

(щиро)

Ні, ні, учителю! Того не думай!
От свідок Аполлон, що я шаную
науку ту, мов святощі містерій!

А н т е й

Тоді не розумію...

(Перебиває сам себе, вдарившись долонею по чолі).

Догадався!

(Видно, що й йому трохи ніяково).

Хілоне, слухай... Я пождати можу,
поки скінчиш усю мою науку...
Та я волів би і зовсім не брати
від тебе грошей, як тобі то трудно...

Х і л о н

Учителю, та ти ж не багатир.

А н т е й

Хілоне, я скажу тобі по правді,
хоч ти ще молодий такеє слухать,
але інакше трудно довести...
Бач, спів, музика й слово — мій зарібок,
та хист мій я таки ціную вище,
ніж тії гроші, що приходять з нього.
Я талану нікого не навчив
і не навчу — се ж тільки бог здолає, —
отож коли я вчу людей звичайних,
недіткнутих рукою Аполлона,
то — я навчаю їх малої втіхи
перебирати струни доладненько
та вимовляти думку виразніше,
вони ж мені дають дещицю грошей,
і так ми в обрахунку. Як же бог
мені пошле обранця молодого,
щоб я йому служив своїм здобутком,
і бачу я, що кожна мертва форма,
яку я викладаю перед ним,
присвоївшись йому, вмиєть оживає,
і геній молодий в прадавній формі
шумує та іскриться самоцвітом,
як молоде вино в старім кришталі, —
тоді я вже заплачений. Ні, більше, —
я наче почуваюсь до вини,
що я нездатен так йому служити,
як би хотів. Тепер ти розумієш?

Х і л о н

Учителю...

(Зворушення не дає йому говорити, він низько похиляє голову і прикриває долонею очі).

А н т е й

Коли тепер твій геній
вже переріс ті форми й ту науку,
якими я владаю, що ж, мій хлопче, —
покинь мене, я сам тобі те раджу.
Та тільки — закликаю Аполлономі! —
не кидай ще науки. Їдь в Афіни,
там, певне, знайдеться іще таке,
чого ми тут не маємо в Корінфі.
А потім, покінчивши різні школи,
учися ще, знаходь собі науку
в книжках, і в людях, і по цілім світі,
але ніколи не кажи до себе:
"Я вже скінчив науку".

Х і л о н

Ся порада,
учителю, осмілює мене.
Признаюся тобі: я не покину
науки, віддалившись від тебе,
бо я вступлю до школи...

(Знов мовкне).

А н т е й

До якої?

Х і л о н

До тої, що врядив тут Меценат.

А н т е й

Латинської?!

Х і л о н

Ну, все ж тепер латинське..

А н т е й

Як? Я, і ти, і наша рідна мова
латинськими вже стали?

Х і л о н

Розумів я,
властиво, римське, та змилив у слові.

А н т е й

Як ти від мене досі не навчився
не помилятись так, то в новій школі
ще більше буде помилок таких.
Але не знаю, що ти там придбаєш,
крім помилок. В поезії латинській
і я ж тобі, здається, показав
усе, що тільки варт було пізнати.
Не думаю, щоб ритори в тій школі
тобі могли подати щось нового,
бо я їх знаю. Думаю, що ти
вже міг би їх учити.

Х і л о н

Сам я певен,
що там учителі ні в чім не можуть
зрівнятися а тобою. Все ж я мушу
до їх піти.

А н т е й

Що змушує тебе?

Х і л о н

Учителю, zostавшись при тобі,
я став би долею тобі подібний.

А н т е й

Чому ж та доля так тебе лякає?
Хіба вже я останній між співцями?

Х і л о н

Не між співцями, ні...

А н т е й

Але між людьми?

Х і л о н

Я не кажу — останній, але ж правда,
що ти в громаді не займаєш місця,
належного твоєму талану.

А н т е й

А ти ж якого маєш запобігти,
коли скінчиш ту школу Мецената?

Х і л о н

Я можу стати ритором в тій школі,
а згодом в академії де-небудь.
Або поїду в Рим. Там дуже добре
ведеться вихованцям Мецената,
бо рід його там досі має силу,
як повелось від Августа часів.
Та поки що, то я й тепер, ще учнем,
вступити можу в хор панегіристів
самого Мецената.

А н т е й

(схоплюється обурений)

Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? Тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту?

О, краще б ти навіки зацімів,
позбувся рук, оглух, ніж так упасти!
І се був мій найкращий ученик!..

Пауза.

Х і л о н

Учителю, прийми ж мою подяку...

(Подає Антеєві гроші, добувши з калитки).

А н т е ї

(відштовхує його руку)

Геть! Я тебе нічого не навчив!
Іди з очей!

Хілон, похнюпившись, виходить.

Г е р м і о н а

Даремне ти, Антею,
не взяв від нього грошей. В нього батько
сто раз від нас багатший. Сяк чи так,
а се ж твоя заслуженина.

А н т е ї

Мамо!
Нічого я не заслужив, крім ганьби!

Г е р м і о н а

Немає за що ганити тебе,
хіба за те, що ти свій заробіток
пускаєш так на вітер. Справді, сину,
ми зійдемо на пролетарський хліб.
Чи буде ж добре, як твоя родина
просити піде пайки дармової

до тих римлян, що ти так ненавидиш?

А н т е й

Ще маєм хліба власного доволі.

Не прогнівляй богів.

Г е р м і о н а

На все їх воля...

Запевне, так хотілось Афродіті,

щоб я замість багатої невістки

дочку рабині-танцівниці мала

прийняти в дім...

А н т е й

Ще не кінець докорам?

Г е р м і о н а

Се не докори, сину, тільки правда.

Чи ти ж не дав на викуп за Нерісу

всю спадщину по батьку й добру пайку

свого зарібку?

А н т е й

Вже ж не Афродіту

винуй у тому. Всі боги Еллади

мені веліли викупить з неволі

малу дитину еллінського роду.

Адже могла б дістатися у рабство

твоя дочка, моя сестра...

Г е р м і о н а

Ох,сину,

до того мало що й тепер бракує!

На викуп за Нерісу ми стяглися,

але на посаг нашій Евфрозін!

навряд чи стягнемось. А чим же доля
старої дівки краща, ніж рабині?

А н т е й

Сестра моя й без посагу цінніша
від всіх багацьких дочок.

Г е р м і о н а

Хто ж те знає?
Вона ж у нас не ходить, як римлянка,
по всіх усядах. Завжди в гінекеї
та все в роботі. А хоч би й пішла
куди на свято, то в її уборах
ніхто і не подивиться на неї.

На дверях від гінекея стає Евфрозіна, але Герміона того не завважає і править далі.

Неріса все причепуриться якось,
а Евфрозіні то немає й стрічки.

Е в ф р о з і н а

(молода, але вже не юна, убрана по-буденному, видно, тільки що від роботи.
Нахиляється і обіймає матір)

Матусенько! Навіщо ті стрічки?
Як є краса, то нащо їй покраси?
А як нема, то стрічка не допоможе!

(Сміючись, цілує матір і випростується).

Як, мамочко, заправить голуб'ята?
Я вже зварила їх.

Г е р м і о н а

(встає)

Не руш, не руш,

я їх сама заправлю — ти не вмієш!

(Поспішно йде в хату).

Е в ф р о з і н а

(підходить до Антея і кладе йому руку на плече)

Чого ти, братику, так засмутився?

Се знов матуся тут воркотіла?

Ти не вважай — то вже стареча звичка.

А н т е й

(відповідає не одразу, мов не почув її слів. Слова після паузи прориваються у нього, мов не своєю силою)

Хілон мене одбіг.

Е в ф р о з і н а

(здивована)

З якої речі?

А н т е й

Вступити хоче в хор панегіристів.

Е в ф р о з і н а

Та що ти кажеш?!

(На хвилину німіє з дива та обурення, потім опановує собою).

Ба, я не дивую.

Він розумом хисткий.

А н т е й

А таланом

всіх переважив, мовби на наругу!

Е в ф р о з і н а

Мені здається, той Аполлодор,
що втік до тебе з школи Мецената,
Хілона й таланом переважає,
не тільки розумом. Я наслухала,
як він проказував із "Антігони"
Гемонову промову — далебі,
я ледве сльози здержати здолала!

А н т е й

(з лагідним усміхом, обіймаючи сестру за плечі)

Бо ти сама у мене Антітона!
Здається, я б Хілонові пробачив,
якби він вчинок свій зробив для того,
щоб вивести з біди таку сестру.

Е в ф р о з і н а

Зате вже я сестрі тій не простила б!

А н т е й

О, ти б не прийняла ні сеї жертви,
ні іншої. Але, моя сестричко,
якщо я хтів би стати багатцем,
то тільки задля тебе.

Е в ф р о з і н а

І даремне,
бо я того не хочу

(Сміється).

Мама зараз
мені б за гроші жениха купила,

і, певне, то було б лихе придбання.

А н т е й

Та де вже там багатство! Хоч би міг я
тебе від злиднів вибавить...

Е в ф р о з і н а

Від злиднів?
А де ж ти бачиш їх?

А н т е й

Що я не бачу,
то се завдячую тобі самій.

Е в ф р о з і н а

І мамі ж, і Нерісі.

А н т е й

Ні, ти знаєш...
Матуся відробила вже своє...
Що ж до Неріси...

Е в ф р о з і н а

Їй ще час робити.
Невже твоє життя таке солодке,
що і медовий місяць в ньому зайвий?

А н т е й

Мені мов сором тішитися щастям,
як здумаю, що ти за нього платиш
тяжкою працею... Ми маєм щастя,
а ти що маєш тут у рідній хаті?

Е в ф р о з і н а

Я маю брата. І нехай довіку
я дівуватиму — я не позаздрю
ані жінкам, ні матерям щасливим,
бо їх любов лиш їх родині служить,
моя ж — Елладі всій. В тобі, Антею,
уся надія наша.

А н т е й

Евфрозіно,
як можна всю надію покладати
в когось одному?

Е в ф р о з і н а

Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще їй надія на життя.
А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним.

А н т е й

(з усміхом)

Я не безславний,
хоч ти одна мені даєш тріумфи,
бо ти для мене Ніке!

Е в ф р о з і н а

Ніке мусить
свою роботу знати. Постривай.

(Виломлює з лаврового куща дві гілочки, зв'язує їх у вінець і стає на постаменті колони
в позі богині перемоги Ніке, простягнувши руку з вінцем).

Ходи сюди! Схили прегорде чоло!

Антей підходить, все усміхаючись, і схиляє голову перед Евфрозіною, а в неї усміх
бореться з сльозами щирого зворушення, коли вона кладе братові лаври на голову.

Н е р і с а

(молоденька, струнка, надзвичайно зграбна, чепурненько вбрана, стає на порозі гінекея і здивовано скрикує)

Се що таке?

Евфрозіна засоромлена, зіскакує з постаменту.

А н т е й

Се Ніке увінчала
свого поета. А коли й харіта
йому додасть гранату чи троянду,
він буде обдарований усім,
чого дозволено бажати смертним.

Е в ф р о з і н а

(почуваючи себе ніяково під холодним поглядом Неріси)

Троянда он цвіте...

(До Антея).

Одначе Ніке
до кухні мусить — допомгти матусі, —
бо в нас сьогодні оргія правдива:
купили риби, а якраз вам тітка
дала вина і пару голуб'яток.
Як я ще напечу медяників,
то й Меценат на оргію позаздрить!

(З трохи примушеним сміхом зникає в дверях гінекея).

Н е р і с а

Чудна та Евфрозіна — все їй смішки!

А н т е й

Що ж, молода...

(Здіймає лаври з голови, держить їх в руці, в дальшій розмові кладе на лавці коло себе, сівши).

Н е р і с а

Та я ж, либонь, молодша,
проте...

А н т е й

"Проте часами хмерую", —
так хтіла ти сказати?

(Сміючись, обіймає її, вона здержено приймає його пестоші).

Що тобі?
Нездужаєш чи хто тебе образив?

Н е р і с а

А ти й не знаєш? Певне, вже й сусіди
напам'ять вивчили оту промову.
про викуп мій, про посаг Евфрозіни,
що мати виголошує щодня.

А н т е й

Уже й щодня!

Н е р і с а

Та що ж, в тому є правда.
Мені самій ніяково дивитись
у вічі Евфрозіні.

А н т е й

Евфрозіна
тебе ні в чім не винуватить.

Н е р і с а

Знаю.

Вона недарма в тебе Антігона...

А н т е й

Нерісочко! От се вже справді сором, —
підслухати, а потім ще й корити.

Н е р і с а

Підслухати! В нас не такі палати,
щоб не було з кутка в куток все чути!

А н т е й

(трохи вражений)

Палати є тепер лиш у римлян.
Було тобі піти за Мецената.

Н е р і с а

(лагідніше, ніж досі)

Я не корю тебе, що ти убогий,
але яка ж дружина не бажає
своєму чоловікові достатків?

А н т е й

Ну і собі при тому.

Н е р і с а

І собі.

Хіба то зле? Я справді не вдалася
до того, щоб весь день в ярмі ходити
так, як твоя сестра.

А н т е й

Ти ж і не ходиш.

Н е р і с а

А думаєш, мені від того легше?

А н т е й

Якби не легше, ти б сама робила.

Н е р і с а

В людей на те рабині є...

А н т е й

Нерісо,
від тебе трохи дивно сее чути.

Н е р і с а

Бо я сама рабинею була?
Так що ж, я б і на волі заробляла
тим, чим тоді, якби ти допустив.
Як я тепер нікому не потрібна,
всім на заваді, мов поріг високий,
то з того винен ти!

А н т е й

Ну, годі, люба...

Н е р і с а

Дозволь мені вступити до театру,
то я твою сестру озолочу
і буду матері невістка люба,
бо, певне, більше зароблю за танці,
ніж ти за спів та за науку хисту.

А н т е й

Нерісо, годі! Се твій жаль говорить,
і з сього справді винен я. Прости!

(Цілує її, вона прихиляється до нього з виразом невинно ображеної дитини).

Моя кохана! Скарбе мій! Не дам,
не дам тебе юрбі тій безсоромній!
Не підеш ти на оргії до неї, —
вона не тямить, що то є правдива
святая оргія, встанова божя!

Н е р і с а

Ти був коли на оргії?

А н т е й

Давно.
Ще підлітком. Ще як була в Корінфі
гетерія співців, таємна, звісно,
бо всяке ж товариство є злочин,
на римську думку.

Н е р і с а

Що ж? І дуже пишні
були в вас оргії?

А н т е й

Зважай сама.
Збирались ми все по таких господах,
як-от моя...

Н е р і с а

(розчаровано)

Ах, так!..

А н т е й

У нас в кратерах
вода все панувала над вином.
Квітки бували в нас лише в ту пору,
коли вони цвіли в садках та в полі,
а як верталась в тартар Персефона,
то забирала нам усі покраси.

Н е р і с а

Хіба ж бувають оргії без квітів?

А н т е й

У нас бували, ще й які буйні!

Н е р і с а

Але ж вони були таємні, кажеш?
То як же буйних оргій тих не чули
знадвору люди?

А н т е й

Чи ж вони могли
знадвору чути, як серця в нас б'ються?
Чи ж сяйво наших поглядів проймало
камінні мури та запони щільні?

Н е р і с а

А ваші співи?

А н т е й

О, вони були
потужнії натхненням, а не гуком.
І в стриманім зітханні тихих струн
ми вгадувати вміли урагани,
що нуртували в грудях у співця.

В нас буйні кучері були, мов тірси,
гукали погляди: "Евое Васch!"*
Хоч би сама вода була в кратерах,
ми ще б розходились додому п'яні.
О, я хотів, щоб ти хоч раз попала
на оргію таку! В святім безумстві
ти б у танку зайшлася, як менада!

* Хай живе Вакх! (Лат.) — Ред.

Н е р і с а

Бувала я на оргіях не раз.

А н т е й

Але не на таких!

Н е р і с а

Либонь, на кращих.

А н т е й

Того не може бути.

Н е р і с а

Я не знаю,
які були ті ваші, але тії,
що я на їх дитиною ходила,
були мов сні розкішні.

А н т е й

Се злочин —
на оргії такі дітей водити!
Н е р і с а
Моя матуся мусила.

А н т е й

Я знаю...

Пробач, я мовив нерозумне слово.
Повинен би я тямити, як тяжко
рабині-танцівниці серце рвалось,
коли вона свою єдину доню,
що ледве виросла із немовляток,
вела на те позорище.

Н е р і с а

Нічого

мені про те матуся не казала.
Я завжди йшла на оргію весела,
там ласощів я їла досхочу,
та й забавки перепадали часом,
бо гості пестили мене...

А н т е й

Не згадуй!

Аж холодно, як здумаю... Запевне,
ті їхні пестоші були масні
і кожне слово брудом перейнято!

Н е р і с а

Не знаю, я тоді не розуміла
ні слів масних, ні поглядів брудних,
але красу я тямилася й малою,
і серденько тремтіло від хвали,
як струночка під плектроном на лірі.
На примості високім ми обидві
були немов веселки — більша й менша —
на ясній верховині. Покривала,
прозорі та барвисті, легким луком
перекидалися понад хмаринки
злотистих курев запашних. Тоді
мені здавалося, що я танцюю
на хмароньках небесних, а з землі
до мене долітають тільки квіти.
То гості кидали до нас квітки,

не тямлячись від захвату палкого...

А н т е й

А в тих квітках ховався невидимий
холодний гад розпусти і зневаги.

Н е р і с а

Кажу ж тобі, що я того не знала!

А н т е й

Але тепер ти знаєш, чим бувають
рабині-танцівниці для римлян,
і тямиш добре, що тебе спіткало б,
якби ти серед оргій тих зросла
так, як твоя матуся нещаслива,
що згинула, мов забавка розбита,
у забутті, в недузі та в погорді.

Н е р і с а

Я тямлю, що тобі я винна дяку.
Не бійся, я того не забуваю.

А н т е й

Нерісо! Чи того ж я потребую?

Н е р і с а

Ні-ні, я не повинна забувати,
що ти зробив людиною мене,
"маленьку мавпочку з Танагри".

А н т е й

Годі!
Я не люблю, як ти таке говориш,
і прозвища того я не терплю,

що прикладали ті римляни грубі
до еллінської ніжної дитинки.
То заздрили вони, що їх римлянки
були важкі й незграбні протії тебе,
моєї "вітроногої" Неріси!

Н е р і с а

(задумана)

І нащо то мені?..

А н т е й

Що саме, люба?

Н е р і с а

Отая "вітроногість", як ти кажеш...
Вже я ж не танцівниця.

А н т е й

Як, Нерісо?
Хіба тебе не радує хвала
моя і наших друзів скромних, щирих?
Хіба ж то мало — бути в нашій хаті
укритим скарбом, але дорогим,
таким, що й цезар ліпшого не має?

Н е р і с а

Укритим скарбом... Я скажу по правді,
що я щедрішою вдалась від тебе.
І ти ж укритий скарб, а я ж, Антею,
тим не радію, що твоєї ліри
не чує світ широкий, тільки я
та слухачів твоїх мала громадка.
Ні! Якби сила, я б тебе сама
поставила на п'єдестал високий,
мов постать Аполлона-кітариста!

І хай би світ сповнявся тих пісень,
що ти б тоді творив на високості!

А н т е й

Ти думаєш, либонь, що і натхнення
повищати від п'єдесталу може?

Н е р і с а

Авжеж! Я певна того!

А н т е й

Ти дитина...
Але як ти так любиш п'єдестали,
то будь утішена, бо наш Федон
вже ж вирізьбив на взір твій Терпсіхору
і дав їй п'єдестал високий досить.

Н е р і с а

А де ж він тую статую подіне?

А н т е й

Нам принесе.

Н е р і с а

Тут і лишить?

А н т е й

Запевне.

Се ж буде дружній дар нам від Федона.

(Пауза).

Ти щось примовкла, наче зажурилась.
Чого, Нерісо?

Н е р і с а

Я собі гадаю,
що скільки ще ся хата поховає
в собі укритих скарбів, мов гробниця.

А н т е й

Я не люблю таких речей у тебе.

Н е р і с а

Як буде тут камінна Терпсіхора,
то я мовчання перейму від неї.

А н т е й

Нерісо, ти сьогодні вередлива.

Н е р і с а

Як так, то я піду.

(Встає).

А н т е й

(затримує її, обнявши)

Ні-ні, кохана!

Н е р і с а

(визволяючись)

Пусти мене!

Чутно стукання у хвіртку. Он хтось прийшов до тебе.
Неріса йде в гінекей. Антей одчиняє хвіртку і пускає Федона — молодого скульптора.

А н т е й

Здоров, Федоне!

Вітаються.

Ф е д о н

Я лиш на хвилинку,
так ніколи!

А н т е й

Чому? Роботу маєш?

Ф е д о н

Роботу поки що я вже скінчив,
та тут нові клопоти — вибираюсь
на панську оргію до Мецената!

А н т е й

(зчудований)

Тебе запрошено?

Ф е д о н

З тобою разом.

А н т е й

Жартуєш чи глузуєш?

Ф е д о н

Правду мовлю,
се ж я прийшов тобі переказати
запросини.

А н т е й

Хто ж їх тобі приніс?

Ф е д о н

Я сам одержав, бувши в Мецената.

А н т е й

Ти в Мецената був? Чого?

Ф е д о н

По справі...

І знаєш, я ніяк не сподівався,
що він такий.

А н т е й

Який?

Ф е д о н

Такий привітний,
і неподібне, що великий пан,
говорить так...

А н т е й

Та з чого ж ти дивуєш?
Що пан вельможний на поріг пускає
митця убогого? Чи, може, з того,
що і римлянин часом дещо тямить
у хисті красному?

Ф е д о н

О ні, не "дещо",
а він таки знавець великий, справжній!
Адже й тебе він перший оцінив.

А н т е й

Він перший? Але ж я давно мав школу,

як Мецената не було в Корінфі.

Ф е д о н

Що школа! Та до слави так належить,
як глиняна патера до скульптури.

А н т е й

Та вже було подібне щось до слави,
коли той пан довідався про мене.

Ф е д о н

Сказати правду, випадок сліпий
звістив про тебе: учень твій один
вступити хотів у хор панегіристів
і на зразок умілості своєї
твою епіталаму проспівав,
оту, що ти зложив на шлюб твій власний.

Антеї робить рух урази, але Федон, неважачи, провадять далі.

Ми з Меценатом надійшли на тее,
я розказав йому, хто автор співу,
і зараз же він доручив мені
тебе просить на оргію до нього,
а се не мало значить, любий друже.

А н т е й

(стримуючи досаду, викликану останніми словами Федона)

Яку ти міг до нього мати справу?

Ф е д о н

Він статую купив недавно в мене,
то я її до нього відпровадив,
щоб не ушкодили раби, несучи.

А н т е й

Яку ж ти статую йому продав?

Ф е д о н

Пробач... я, власне, мусив би спитати
твоеї згоди... та пани вельможні
не люблять ждати...

А н т е й

Ти продав Нерісу?!

Ф е д о н

Ні, статую богині Терпсіхори.

А н т е й

Ти б і саму богиню запродав,
якби лиш міг, у римський дім розпусти!

Ф е д о н

(встає ображений)

Такого ти не смієш говорити!

А н т е й

Тобі не до лица така вражливість,
бо ти ж продав туди свій твір найкращий,
де зневажають все, що нам святе.

Ф е д о н

(впадаючи в річ)

Нічого там ніхто не зневажає!
Там цінять геній, там дарують славу,

не тільки гроші. Я не запродав
свої Терпсіхори. Я поставив
її на подив людськдй, мов у храмі.
Чи вже вона й для храму засвята,
по-твоєму?

А н т е й

По-моєму, блюзнірство —
рівняти дім римлянина до храму!
За гроші чи за славу — ти продався
укупі з твором рук твоїх.

Ф е д о н

Антею!
Ти хочеш довести мене до того,
щоб я пішов і викупив назад
ту статую. За гроші неможливо,
щоб Меценат раз куплене продав,
та, може ж, се ще не остання іскра
мого натхнення, може, я здолаю
щось кращого створити — їй на викуп.

А н т е й

Ти купиш другий гріх, і то ще тяжчий.

Ф е д о н

Не розумію, що ти з мене хочеш!
Чи мав би й я весь вік, як ти, сидіти
без хліба і без слави?

А н т е й

Се повинен
терпіти еллін, коли хліб і славу
здобути може тільки з римських рук.

Ф е д о н

Хто слави не бажає, той не еллін, —
жадобу сю батьки нам заповіли,
діставши від дідів.

А н т е й

Діди приймали
вінці свої з рук матері Еллади,
батьки дозволили зв'язать їй руки
і тим синів позбавили вінців.
Авжеж, Федоне, відколи безславна
сама Еллада — елліни повинні
жадобу слави в серці заглушити.

Ф е д о н

І збільшити безслав'я свого краю?
Та чим же вславиться сама Еллада,
коли їй діти лаврів не здобудуть?

А н т е й

Уже ж не з рук ворожих їх приймати!
Ф е д о н
Чому ж би ні? Гомер казав: "Солодка
хвала від ворога".

А н т е й

На полі бою,
та не в полоні!

Ф е д о н

Слава і в полоні
все буде славою.

А н т е й

Не сподівайся!
Неславу дозволяють нам носити,

а славу Рим бере, немов податок.
І тая Терпсіхора, що продав ти,
прославить не Елладу й не тебе,
а той багатий Рим, що стяг всі скарби
з усіх країв руками Меценатів.
Його колекцію твій твір прославить,
а не тебе, ти тільки раб отой,
що хистом оргію панам скрашає,
та оргія все ж панська застається,
хоч рабські руки вряджують її.

Ф е д о н

Рабам на оргії немає честі,
але хто має гостем бути на ній,
як я і ти...

А н т е й

Того не сподівайся,
щоб я пішов на оргію з тобою!
Запобігай вже сам вельможних ласки,
а я лишусь "без хліба і без слави",
як ти казав, та, може, не без честі.

Ф е д о н

По щирості, я радив би піти.

А н т е й

Та вже ж! Волам у парі охвітніше
ярмо носити.

Ф е д о н

Бачу, ти не віриш,
що я тобі добра бажати можу.
А все ж, хоч ти мене образив тяжко,
я не забув, що ми з тобою друзі.

А н т е й

То я тебе, не ти мене образив?!

Ф е д о н

Авжеж, я Терпсіхору відкуплю,
а ти вразливих слів своїх не вернеш.

А н т е й

І ти того не можеш відкупити,
що ти вчинив. Ти оганьбив свій хист.
З богині ти зробив товар звичайний.
Хоч вернеться з неволі Терпсіхора,
то вже вона богинею не буде.
А мрамур — як не бог, то просто камінь.

Ф е д о н

Коли він богом став, то вже ніколи
у камінь не повернеться. Твір хисту
на всякім місці твором хисту буде.
Твоя епіталама пролунала
не гірше у просторій римській школі,
ніж у твоїй тісній убогій хаті.
Якби ж ти сам ще заспівав її
у Меценатових гучних палатах,
приграючи на лірі дорогій...

А н т е й

Федоне! Не кажи мені такого,
бо я тебе зненавиджу навіки!

Ф е д о н

Антею, се якась дивна затятість.
Таж еллінам не першина приймати
хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба?

А н т е й

Чужинців — так, але не переможців.
Бо переможець лиш тоді похвалить,
коли подоланий похилить чоло
йому до ніг і порох поцілує
з-під стіп його.

Ф е д о н

Таке бувало в персів
та в інших східних варварів. Ніколи
сього від нас не вимагали в Римі.

А н т е й

Не вимагали? Хто ж то перейшов
по нас, як по містках, до храму слави
всесвітньої? Кого ми на собі
з безодні варварства на гору несли?
Чи ж не лягли ми каменем наріжним
до мавзолею нашим переможцям?
І ми ще маємо радіти з того,
що нам дозволять у гучних палатах
на лірі заграбованій пограти?

Ф е д о н

Хіба тій лірі краще німувати?

А н т е й

Так, краще!

Ф е д о н

Ні, я думаю, що гірше.
Все ж краще будувати мавзолеї
хоч би і не собі, ніж просто бути,
мов зілля придорожнє, під ногами
у того ж переможця. Він як схоче,

то збройною ногою вмить розтопче
всі наші гордощі, всі буйні мрії...

А н т е й

Що ж? Ліпше нам самим те все стоптати,
щоб ворогам не завдавати праці?
Се жрець краси так думає й говорить?
Лишилося одно — так і вчинити.
Ти не продався, — гірше! Ти віддався
у руки ворогу, як мертва глина,
з якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі натхне вогонь живий,
коли з творця ти творивом зробився?
Іди служи своєму Меценату,
забудь краси великі заповіти,
забудь нескортий образ Прометея,
борця проти богів, забудь і муки
Лаокоона, страдника за правду,
не згадуй героїні Антігони,
ні месниці Електри. Викинь з думки
Елладу, що, мов Андромеда скута,
покинута потворі на поталу,
з нудьгою жде Персея-оборонця.
Ти не Персей, бо ти закам'янів
перед обличчям римської Медузи.
Ти вже не тямиш вищої краси,
краси змагання, хоч і без надії...

Ф е д о н

Нема краси в зятості безсилій...
Але з тобою, бачу, не зговориш!
Бувай здоров. Я йду.

А н т е й

Прощай, Федоне.

Ф е д о н

Ми вже не друзями розстаємось?

А н т е й

Боюсь, коли б не стрілись ворогами.

Федон, здвигнувши плечима, виходить.

Н е р і с а

(виходить з гінекея, ледве зачинилась хвіртка аа Федоном)

Антею, я тебе не розумію!

Так шорстко ти з Федоном обійшовся,
а в чім його вина?

А н т е й

Ти прислухалась?

То вже було прислухатись як слід.

Чи, може, то тобі якраз до мислі,
що буде на позорищі стояти
твоя подоба в домі переможця?

Н е р і с а

Яке позорище? Хто переможець?

Чим винен Меценат, що дід його
чи, може, прадід з еллінами бився?

Тепер же Меценат не забирає
ніяких наших скарбів силоміць,
але купує, ще й за добру ціну.

А н т е й

Тим злотом, що стягається до Риму
з подоланих, таки ж і з нас самих.

Н е р і с а

Не сам же Меценат його стягає.

Та й ти як спадок одібрав по батьку,
то не питав, хто й як його надбав.

А н т е й

Я знав, що то було придбання чесне.

Н е р і с а

Так, певне, думає і Меценат
про статки батьківські. Він повертає
чималу частку нам назад в Елладу,
а ти за те найбільше ворогуєш.
По-твоєму, то добре, щоб у нас
по закутках марніли твори хисту,
щоб з голоду митці снагу втрачали,
щоб мармур цвіль посіла, струни — ржа,
щоб елліни на варварів звелися,
аби римлянам чим не послужити?

А н т е й

Доволі вже їм служать. Я не буду.

Н е р і с а

Ніхто й не вимагав від тебе служби.
Чи Меценат завдав тобі зневагу,
в гостину через друга запросивши?

А н т е й

В гостину? Ти се думаєш насправжки,
що Меценат співця до себе кличе
на оргію для дружньої балачки,
а не для співу на розривку гостям?

Н е р і с а

А що ж, якби ти й заспівав там трошки?
Твої пісні вже й так були в тім домі.

А н т е й

Та з того я не винен.

Н е р і с а

Ні, ти "винен",
ти дав ученикам пісні списати
і, значить, сам їх випустив у світ.
А що римлянин оцінив їх краще,
ніж земляки, то се вже річ звичайна,
винуй у тім, як хочеш, Мецената.
Тепер в Елладі той лиш має славу,
кого похвалить Рим. Корінф оцінить
свого співця тоді, коли втерєє.
Якби ти в Рим дістався з Меценатом
і там здобув заслужений тріумф, —
бо Рим же вміє талани вінчати! —
а потім повернувся до Корінфа,
то рідні лаври, наче ряст весною,
прослалися б тобі попід ногами.

А н т е й

Топтати рідних лаврів я не хочу.
Тріумфи в Римі — то для мене ганьба.

Н е р і с а

Чого ж ти ждеш?

А н т е й

Признання в ріднім краї
без помочі ласкавих переможців.

Н е р і с а

Коли ж те буде? Як життя скінчиться?
Посмертна слава — то звичайний дар
таким співцям, як ти. А поки живі,

ніхто не чує їх, ніхто не бачить,
немов вони поховані в могилі.
Поринувши глибоко в думи й мрії,
такі співці не рухаються з місця,
а понад ними пролітає буйно
барвиста вакханалія життя
і кидає тому і лаври, й квіти,
хто вміє їх ловити на льоту.
Такому ж от, як ти, хіба лишиться
зів'яле листя та вінці нагробні.
Чи думаєш ти Рим перемогти
могильною незрушністю такою?
Тобою будши, я б його сліпила
всім блиском генія свого й Еллади,
на всіх би сценах я запанувала,
всі форуми і портики посіла,
моє імення заглушило б гомін
імення цезаря! Оце була б
справдешня перемога!

А н т е й

Всі б казали:
"Яких співців скуповує наш Рим!
Зовсім уже пішла в старці Еллада!"

(Бере в руки Евфрозінін лавровий вінець).

Дивись, Нерісо, сей вінець єдиний
здобув я за життя, та він дорожчий
від всіх твоїх розхвалених тріумфів.
Коли такі вінці нагробні будуть,
так що ж, нехай скоріше прийде смерть!

(Надіває на голову вінець з гордим спокійним усміхом)

Н е р і с а

Антею, слухай! Я не можу більше
сього терпіти. Так затхнутись можна
в могильному повітрі сеї хати.

Ти або я повинні вийти в світ.
Я так тебе кохаю, що пристану
на те, щоб славою твоєю жити,
але зовсім без слави жити не можу —
я еллінка!

А н т е й

І хочеш добувати
в римлян ту славу?

Н е р і с а

У римлян чи в інших —
однаково. Мені потрібна слава,
як хліб, вода й повітря. Коли ти
мені того постачити не можеш,
без чого я не проживу, то мушу
сама собі здобути, а вмирати
не хочу я, бо я ще молода.

А н т е й

Та чим же ти здобудеш тую славу?

Н е р і с а

Тим, чим і ти здобув би — власним хистом.

А н т е й

Ти все-таки піти на сцену хочеш?

(Після паузи).

Ну що ж, Нерісо, я скажу по правді, —
коли тебе не марна примха кличе,
а муза Терпсіхора, я не смію
з богинею змагатись. Може, справді
ти можеш відродити для Корінфа
святую таємницю Діоніса.

Н е р і с а

О ні, не для Корінфа! Ти не думай!
Мене корінфські оплески не ваблять.
Либонь, жива Неріса переважить
камінну Терпсіхору в Мецената,
як протанцює перед ним сьогодні
танець Танагри!

А н т е й

Ти, либонь, маячиш?

Н е р і с а

Ні, я ще не в гарячці.

А н т е й

Ти ж не можеш
на оргію піти!

Н е р і с а

Чому не можу?
Римлянка ходять скрізь — чому ж би й нам
не перейняти в їх того звичаю?
Прийду й скажу: "Мій чоловік недужий,
але, щоб не зневажить Мецената,
прислав мене, свою жону, в гостину..."

А н т е й

Ні, тв ве підеш!

Н е р і с а

Ти мене замкнеш?
Тоді вже я напевне буду знати,
що ти мене перекупив у рабство.
Але й рабині часом утікають.

Ти не впевняйся на замки.

А н т е й

Нерісо!!

Н е р і с а

Що, пане мій?

(Пауза).

Ну то рішай же зараз:
чи ти, чи я.

А н т е й

Ох, якби мав я силу
тебе від серця одірвати геть
і кинути, мов гадину отрутну,
римлянам тим під ноги!

Н е р і с а

(з коротким злісним сміхом)

Ти не можеш?
То мусиш покоритись. Може, згодом
ти сам мені подякуєш за се.
Бо я не відступлюсь від свого слова, —
коли не ти, то я здобуду слави,
і то сьогодні. Я доволі ждала.

А н т е й

(після важкого мовчання)

Так, я піду. Мені миліше буде
з римлянами, аніж отут з тобою.

Н е р і с а

Іди. Та оббери ж оте галуззя
з своєї голови — невже ж так підеш?

Антей сягає за голову, здіймає лаври, з проймаючим жалем дивиться на їх і мовчки
кладе там, де стояла Евфрозіна, коли квітчала його.

Г о л о с Е в ф р о з і н и

(озивається з глибини дому)

Нерісо! Клич Антея! Йдіть обідать!
Уже готова оргія препишна!

Антей миттю кидається до хвіртки,

Н е р і с а

(доганяючи його)

Куди ж ти? Треба ж переодягтися!

А н т е й

Пусти мене! Бо прийде Евфрозіна,
а я не смію глянуть їй у вічі.

(Вибігає за хвіртку).

Е в ф р о з і н а

(виходить з дверей)

А де ж Антей?

Н е р і с а

На оргію пішов.
Його запрошено до Мецената.

Е в ф р о з і н а

Якийсь дивний твій жарт.

Н е р і с а

Я не жартую.

Он там лежать зів'ялі хатні лаври, —
сьогодні він нам свіжі принесе,
здобувши з рук знавців.

(Гордо підвівши голову, йде в хату).

Е в ф р о з і н а

(хапаючись за голову)

Невже се правда?!

II

В господі Мецената, ндщадка того славетного Мецената, що жив за Августа. Велика, пишна, прибрана як для оргії світлиця, аркою переділена на дві нерівні частини: у першій, меншій (на передньому плані), поставлено триклініум для господаря Мецената і двох найпочесніших гостей — прокуратора і префекта — і вряжено невишуканий примост, засланий килимами, для виступів співців, мімів та інших артистів; у другій, більшій (на задньому плані), багато столів, то з ліжками навколо — на грецький лад то з стільцями — на римський, там сидять і лежать гостей різного стану і віку, греки і римляни. Бенкет ще ледве почався і йде якось мляво, видно, що гості мало знайомі один з одним і почуваються ніяково під увагою почесного триклінію чільної частини світлиці. На примості хор панегіристів — між ними Хілон — кінчає свій.

Х о р п а н е г і р и с т і в

(співає)

Світло від світла
родиться вічно,
так і пресвітлий
рід Мецената
з променя в промінь
переливає
світло своє!

Коли хор скінчив співати, Меценат злегка кивнув головою корифеєві і зробив рукою рух, не то наказуючий, не то запрошуючий, щоб хористи зайняли місця на бенкеті в задній частині світлиці. Хор розміщується поза найдальшими столами в самій глибині. Раби разносять напитки й наїдки, рабині роздають квіти.

М е ц е н а т

(рухом пальця закликає раба-домоправителя)

Нехай тим часом тут поскачуть міми,
а потім ті етиптянки безкості,
що то показують з мечами штгуки,
але щоб те трюмо все недовго:
хвилину-дві щоб кожне зоставалось
і щоб ніхто не смів виходить двічі.

(До прокуратора і префекта).

Бо уявіть собі, що й тії мавпи
до сл-ави не байдужі: раз плесніть,
то потім і прогнати з кону трудно.

Тим часом домоправитель, уклонившись, вийшов, і на кону стали з'являтися міми, представляючи коротенькі мімічні фарси без слів, акробатки-египтянки з мечами, жонглери і жонглерки з барвистими опуками і т. ін. Гості поплескують їм, часом кидають їм квіти й ласощі. Мало звертаючи на те все уваги, Меценат і двоє його почесних гостей розмовляють межи собою, Меценат трохи зниженим голосом, Префект рівно, однотонне і трохи недбало, Прокуратор голосно і непримушено.

М е ц е н а т

Ся оргія моя, признатись мушу,
нагадує щось трошки царство тінів
перед Плутоновим тріумвіратом.
Ви не повірите, як я працюю,
щоб якось подолати сюю дикість
і недовірливість, щоб сполучити
в одну родину дві частини люду
корінфського — римлян і греків.

П р е ф е к т

Друже,
ти й так уже великого досяг:
взірцевий маєш хор панегіристів,
такий і в Римі не щодня почувеш.

М е ц е н а т

(махнувши рукою)

Ет, що той хор!.. Па щирості сказавши,
такій поезії на кухні місце,
бо їй недоїдки — миліша плата,
ніж лаври... Я прошу в вас вибачення,
що вас частую отаким злиденством —

(ще тихше)

бо се, властиве, тільки для юрби —
та я надолужити сподіваюсь
на іншому. Я тут назнав співця
справдешнього. Не дуже він слаутній,
та се вже грекам сором, не співцеві.
Я покажу Корінфові, що треба
римлянина для цінування хисту,
інакше хист лишиться неужитком.

П р о к у р а т о р

Співець той хутко прийде?

М е ц е н а т

Я не знаю.
Я запросив його, але відповідь
була від нього невиразна.

П р о к у р а т о р

От ще!
Просити їх... ти просто б наказав!

М е ц е н а т

Наказувати тут не випадає.
Антеї не раб, а вільний громадянин.

П р е ф е к т

Він римський громадянин?

М е ц е н а т

Се то ні,
а все ж він роду чесного. В Корінфі
його родину здавна поважають,
колись якісь герої з неї вийшли.

П р о к у р а т о р

У гречуків отих усі герої!
Хто кине в зваді миску через стіл
і в лоб сусіду влучить — вже й уславивсь/
discobolos!..*

* Дискобол (грецьк.), — Ред.

(Сміється).

Такі ж і їх поети:
на грецький лад Горація спартачить,
і вже вінець на чолі — лавреат!
В атенській академії купити
двох лавреатів можна за обол —
один поет, другий філософ буде!
Обачніше — не витрачать обола.

М е ц е н а т

Не забувай, мій друже, що боги
невдячності не люблять. Пам'ятай же,
що Рим ходив у Грецію до школи.

П р е ф е к т

Відомо, що поганий той школяр,
який учителя не переважить.

М е ц е н а т

Се так, а все ж він мусить мати вдячність.

П р е ф е к т

Рим гойно заплатив за ту науку:
він Греції дав спокій і закон,
чого вона не мала споконвіку.

П р о к у р а т о р

(впадає в річ)

А Греція в своїй преславній школі
навчила Рим лиш бабських теревенів,
що тільки нам релігію зганьбили,
та ще привчила розумом крутити
без жодної мети, як пес хвостом.
Оце і вся наука. Більш нічого
не знали тії греки й не стгорили —
В їх навіть мови не було ніколи!

М е ц е н а т

Ну отакої! Як то не було?
Ти, друже, щось нечуване говориш.

П р о к у р а т о р

Авжеж, був іонійський діалект,
аттічний, ще не знаю там який, —
що не письменник, то й балачка інша, —
але гартованої міцно мови,
єдиної, всесвітньої, як наша,
не мали греки зроду.

М е ц е н а т

Се то так.

П р е ф е к т

Та й їх поезія, скажу по правді,
таки супроти нашої не встоїть.
Добірності такої, як Горацій,
грек не досяг ніколи й не досягне.

М е ц е н а т

А все ж і рідну мову шанувати
навчив нас грек. Поезію латинську
почав нам еллін-бранець, не римлянин.

П р о к у р а т о р

Бо мусив мову пана перейняти,
а пав мав, певяє, поважніші справи,
ніж рідну мову сікти на трохеї.

П р е ф е к т

(до Мецената)

Мій друже, ти ж не будеш запевняти,
що тії вірші не були партацькі,
а тая мова вв була потворна?

М е ц е н а т

Хто знає, друже, чим була та іскра,
з якої на землі вогонь з'явився?
То, може, був нікчемний перегар,
а все ж нам шанувать її годиться
і поважати батька Прометея,
хоч, може, вів і був зичливий злодій.

П р о к у р а т о р

(до префекта, киваючи на Мецената)

Оце ж і плід від грецької науки!

П р е ф е к т

Наш Меценат відомий філеллен, —
коли б іще не відділив од Риму
Корінфської республіки!

(Сміється).

П р о к у р а т о р

Жарт жартом,
а Римові з такого філелленства
все ж може вийти шкода.

М е ц е н а т

Не турбуйся,
стара учителька те добре тямить,
що їй при старощах підпорки треба.
Якби так Рим на Грецію розсердивсь
і відштовхнув, то закричала б "гину!".

П р е ф е к т

Все ж друг наш мав рацію: є шкода.
Замилування наше до чужинців
до того довело, що ми самі
на варварів якихсь перевернулись,
навчившись "африканської латині"
від чорновидих "римських громадян".

М е ц е н а т

Ба, що ж, без варварів не обійтися,
бо ми вже мусим обновляти кров,
знесилену від праці та розкошів.
Чи ти б хотів, щоб наші всі народи

по-варварськи довіку говорили?
Навряд чи з того буде слава Риму.

П р о к у р а т о р

Нехай мовчать, поки як слід навчаться
поправної латині!

М е ц е н а т

Се трудненько!
Навчились мовчки доброї вимови —
сього б і Демосфен не доказав.

П р о к у р а т о р

Так що ж робити?

М е ц е н а т

Те, що я роблю:
привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом, і душею.

П р о к у р а т о р

Розніжило тебе те філелленство!
Цікавий знати, як би ти, наприклад,
збирав податки "ласкою й дарами"?
Багато б назбирав!

М е ц е н а т

(сміючись)

Ну, тут я мушу
зложити зброю. В сьому ти найдужчий.
Р а б — а т р і є н з і й

(увіходить)

Прийшов Антей-співець.

М е ц е н а т

А! Клич сюди.

Стій! Як Антей уже почне співати,
я знак подам, тоді хай танцівниці
сюди увійдуть. Тільки ж не раніше.
Гляди мені! Рушай.

Атрієнзій виходить.

Оці раби

псують мені раз по раз лад усякий.
На їхню думку, оргія — то скоки.

А н т е й

(у порога)

Вітаю вас, преславні.

М е ц е н а т

А, здоров!

Та ближче приступи. Коханцю музи
в порога перестоювать не личить.

Антей підходить ближче, але місця йому при столі нема і він лишається стояти перед
лежачими гостями.

М е ц е н а т

(до гостей)

Се, друзі, найкоштовніша перлина
Корінфської затоки.

А н т е й

Ти, преславний,
надмірну ласку положив на мене,
Коріюфіві ж віддав замало честі.

М е ц е н а т

Чому замало честі?

А н т е й

Бо не можна
злічити перлів нашої затоки
і зважити, котра з них найдорожча.

П р е ф е к т

Любити рідне місто — се годиться,
але ж не треба забувати правди
і вдячності. Якщо в Корінфі дійсно
є скільки перлів хисту і науки,
то се є Меценатова заслуга.

М е ц е н а т

Моя заслуга півняча, мій друже.

П р о к у р а т о р

Як розуміти сеє, Меценате?

М е ц е н а т

Бо я на всяких смітниках громаджу
і там вишукую коштовні перли.

П р е ф е к т

Та ти ж їх не ковтаєш так, як півень,
але даєш в оправу.

Антей мовчки рушає.

М е ц е н а т

Стій, Антею!
Куди ти йдеш?

А н т е й

Туди, куди належу.

М е ц е н а т

Я бачу, ти образився.

П р о к у р а т о р

Се дивно,
які ті греки всі вражливі!

А н т е й

Справді,
се дивно, як мв досі не привикли,
що переможцям вільно називвати
країну нашу смітником, а нас,
поки ми не в "оправі", просто сміттям.

М е ц е н а т

Моєму слову ти дав колючки,
але не я. Уся моя вина,
що мій язик був якось послизнувся,
але ж його боги слизьким створили.
Винуй Юпітера чи Прометея, —
ти краще знаєш, хто з них більше винен.

П р е ф е к т

А я, минаючи усякі вини,
вертаю до заслуг. Мій Меценате,
сей раз я маю затягти позов
супроти тебе.

М е ц е н а т

Як?

П р е ф е к т

Бо сю перлину
не ти, а я відкрив уперше.

М е ц е н а т

Справді?

П р е ф е к т

І в тім моя заслуга є ще більша,
що перли я не проковтнув, знайшовши,
хоч, власне, я повинен був ковтнути.

М е ц е н а т

Я хотів би сеє краще зрозуміти.

П р е ф е к т

О, се не таїна! Колись я тут
відкрив чи, краще мовити, закрив
гетерію співецьку потаємну.
Товаришем у ній був наймолодшим
осей співець. Я ошадив його,
вважаючи на молодощі ніжні,
і він один лишився з товариства,
бо, знаю добре, більше в цілім краї
гетерій не було, нема й не буде.

А н т е й

Ти помиляєшся, ще є одна.

П р е ф е к т

Де?

А н т е й

На Парнасі. Дев'ять і один
там сходяться на оргії таємні
і закриваються від ока влади
густими хмарами.

М е ц е н а т

Ха-ха! Се влучно!

П р е ф е к т

(змінивши свій одноманітно-недбалий тон на гризький)

Не так-то вже і влучно. Меценате.
Ті "дев'ять і один" — Феб і камени —
зовсім то не гетерія таємна,
а хор панегіристів. Їм же треба
амброзію та нектар заробити,
то й мусять панегірики співати.

А н т е й

Кому?

П р е ф е к т

Звичайно, генієві Риму.
Парнас, Олімп і всі святії гори
тепер в його імперію дістались,
і тільки тим богам живеться добре
що мають гідність римських громадян
або принаймні ласку Мецената
всесвітнього, а той є геній Риму.
Котрі ж боги йому не покорились,
ті вигнані були або й розп'яті.

А н т е й

І що ж? Вони від того повмирали?

М е ц е н а т

(нишком, нахилившись до префекта)

Мій друже, вибачай, але юрбі
сі жарти можуть видатись блюзнірством.

П р е ф е к т

(знов здержано)

Нехай боги простять, не міг римлянин
останнє слово полишити за греком.

М е ц е н а т

(голосно до Антея)

Людською мовою ми наситились.
Час обізватись мовою богів
тобі, Антею.

А н т е й

Вибачай, преславний,
мені не хоче муза помагати,
либонь, вона сьогодні не голодна,
а я без неї — мов безструнна ліра.
М е ц е н а т
Невже се друг мій відібрав їй настрій?

П р е ф е к т

За правду перепрошувати не буду,
а музи, що сьогодні не голодна,
слід пам'ятати, що й у богів є завтра
лише тоді, коли його заслужать.

А н т е й

Не раз, хто забувається про завтра,
той має вічність.

В атріумі чутно гомін.

М е ц е н а т

Що се там за гомін?

А т р і є н з і й

(з порога)

Преславний пане, там якась грекиня
прийшла й дозволу просить уступити,
щоб тут постояти коло порогу,
поки співець Антей співати буде.

М е ц е н а т

Та хто ж вона? Якого сутану?

А т р і є н з і й

Каже,

що єсть вона Антеєва жона.

М е ц е н а т

Що ж, хай увійде.

Атрієнзій виходить. На порозі з'являється Неріса і вклоняється

А н т е й

Нащо се, Нерісо?

Неріса мовчить і соромливо закривається покривалом.

Вернись додому!

М е ц е н а т

Вибачай, Антею!

Тут я господар і не дозволяю
своїх гостей нікому проганяти.
Ти вільний zostаватися чи ні,
але й твоя жона так само вільна,
поки вона в гостях в Мецената.

А н т е й

(до Неріси)

Ти хочеш тут лишитись?

Н е р і с а

(тихо, але твердо)

Я лишуся.

П р о к у р а т о р

(стиха до Мецената)

Се ти не дурно так, — вона зграбненька.
І звідки він узяв собі сю німфу?

М е ц е н а т

Такі ніжки бувають лиш в Танагрі.
Мені повір, я знаюся на тому.

(До Неріси).

Чи ви давно по шлюбі?

Н е р і с а

Перший місяць.

М е ц е н а т

(до Антея)

О, то невже тобі, Антею, треба
ще й муз до помочі в медовий місяць?
Ти й так повинен би співать, як бог,
коли ся грація перед тобою!
Але чого ж вона під покривалом?

А н т е й

Так звичай еллінський жінкам велить.

М е ц е н а т

Але в моїй господі звичай римський,
і він свої вимоги має. Мусиш
дозволити дружині відслонитись.

Неріса, не ждучи Антеєвої відповіді, одкриває обличчя і соромливо поглядає на
Мецената.

Боги мої! Ви подивіться, друзі!
Се ж тая мармурова Терпсіхора,
що я купив учора від Федона!
Се випадок? Ні, випадків таких
не може бути!

(До Неріси).

Він різьбив із тебе?
Н е р і с а
Так, пане.

М е ц е н а т

Що ж, ти й танцювати вмієш?

Н е р і с а

Не знаю...

М е ц е н а т

Як не знаєш? Терпсіхора
не знає, що вона богиня танцю?

А н т е й

Се значить, що вона не танцівниця
і поза домом танцювать не вміє.

М е ц е н а т

То я прийду колись до твого дому.

А н т е й

Се буде честь мені. Але не знаю,
чи трапиться тобі Нерісу бачить,
бо мати, жінка і сестра у мене
перебувають завжди в гінекеї,
а я ж тебе не смію там вітати.

М е ц е н а т

Недобрий звичай ваш!

А н т е й

Такий він здавна, —
не я його, преславний, встановив.

П р о к у р а т о р

Але ти радо з нього користаєш!

М е ц е н а т

Що ж, се не диво. Заздрощі Антея
я розумію. Отже й я поставив
не в атріум камінну Тердсіхору,
а в свій таблін, щоб не профанувалась.

А н т е й

(широ)

За се тобі я справді винен дяку!

М е ц е н а т

Так докажи ж нам ділом тую вдячність,
а власне, співом.

(До раба).

Принеси, Евтіме,
ту ліру, що сьогодні я купив.

Евтім приносить велику, пишно оздоблену ліру.

Антею, сая ліра — дар всесвіту,
бо роги в неї з тура пущ германських,
слон африканський дав оздобу з кості,
край арабійський золота прислав,
а дерева — індійський ліс таємний,
мозаїка прийшла з країни сінів,
найкращі в світі струни італійські
оправлено в британське ясне срібло.

А н т е й

Лиш еллінського в ній нема нічого!

М е ц е н а т

Вся буде грецька, як твоєю стане,
бо ти її дістанеш в дар від мене,
коли вподобаєш. Торкни їй струни.

А н т е й

(торкає струни недбало, не беручи з рук раба. Струни озиваються тихим, але напрочуд гарним і чистим голосом Антей здригається від подиву)

Який прекрасний, надзвичайний голос!

Дай ліру, хлопче!

(Бере де рук ліру).

Ох, яка важка!

М е ц е н а т

Ти сам її держать не потребуєш.
На те є раб. Евтіме, на коліна!
І так держи, як сей співець накаже.

Евтім стає на коліна і піддержує Антеєві ліру.

А н т е й

Ні, їй не слід звикати до такого.
В своїй оселі я рабів не маю,
і прийдеться їй висіть на повітрі
на ремінці.

М е ц е н а т

Рапсодів давніх спосіб!
Се дуже гарно! Потепи, Евтіме,
її отам, де тая лампа висить.

Евтім чіпляв ліру на великий канделябр, знявши з канделябра веліюку лампаду.
Антеї зіходить на примост і торкає струни сильніше, ніж уперше. Почувши той акорд,
Хілон і Федон схоплюються на рівні ноги.

Х і л о н

(до товаришів-хористів, що сидять там же за задніми столами, зайняті їдою і
балачками)

Товариші! Мовчіть! Антей заграв!

Ф е д о н

Антею! Заспівай епіталаму!

Антей спиняється, спускає руки і схиляв голову. Пауза.

М е ц е н а т

Антею, що тобі? Чи ти недужий?
Чи, може, ліра ся тобі незручна?

Н е р і с а

(до Мецената, озиваючись від порога)

Мій чоловік недавно встав з недуги.

(До Антея дбайливо і ніжно).

Антею, ти зовсім не розважаєш
свої сили. Краще вже дозволь
мені за тебе доказати вдячність
преславному. Хоч я не танцівниця,
та потанцюю, як в Танагрі звичай,
як матінка навчила. Хай пробачать.

М е ц е н а т

Я згоджуюсь, хоча було б ще краще,
якби в особах ваших поєднались
музика і танець в одно подружжя.

А н т е й

Моя жона зовсім не розважає
свої мови. Чуюся на силі
і гратиму, й співатиму без танців.
Так прошено мене, так обіцяв я,
а твій танець, Нерісо, не для оргій.
Спинився я тому, що добирав
у пам'яті своїй доречних співів.

Ф е д о н

Співай епіталаму! Се до речі!

А н т е й

Ні, не до речі, — ми не на весіллі.

М е ц е н а т

Чому ж? Ти уяви, що в цьому домі
шлюб відбувається Еллади з Римом.

А н т е й

Я бачу оргію перед собою,
то й спів пригадується не весільний,
скоріш вакхічний.

П р о к у р а т о р

Ба, воно ще й краще!

Антей знов приступає до ліри. Меценат подає знак гостям, щоб мовчали; гомін розмов
стихає, тільки часом чутно бренькіт посуду там, де гості п'ють.

Антей першу стрічку промовляє повагом і без музики, далі раптом, без прелюдії,
починає співати, пригравши собі гучно, впевнено, в темпі вакхічного танцю.

А н т е й

Тепер, всесвітній дарє, послужи мені,
Дзвени! Дзвени! Грай! Грай!
Духа оргії нам збуди!
Голос дай німоті рабів!
Розворуш нам оспалу кров,
розмах дай нашій силі окритій!

Меценат дає знак атрієнзієві, вбігають танцівниці і корибанти і пускаються у вакхічний
танець.

Ми вакхічний почнем танець!
Змінить оргію шал весни!
Зникне холод і жах із душ,
як від сонця нагірний сніг!
Діонісе! З'яви нам диво!

Грає в тім же темпі приграв без слів і не завважає, що Неріса незаметно опинилася в гурті танцівниць. Згодом Антей міняє темп на повільніший і лагідніший, з іншого тону.

Мірного танцю
лад гармонічний,
тихе та яснее літо
прийде по буйній, гучній весні,
і запанує урочисте свято.

При зміні темпу танцівниці спинились, одна Неріса танцює, все держачись позад Антея; танцює безгучно, тихо, плавко, мірно.
Антей все не бачить її, захоплений грою, і знову бере попередній темп, тільки з більшим завзяттям.

Дзвени! Дзвени! Грай! Грай!
Дай почути нам яру міць!
Дай сп'яніти з надміру сил!..

Танцівниці і корибанти знов оточили Нерісу вакхічним колом, але Меценат спиняє їх раптовим рухом і гучним покликом.

М е ц е н а т

Спиніться всі! Неріса хай танцює!

При цьому поклику Антей спиняється, обертається і не може одразу отямитися з дива та урази, побачивши Нерісу на чолі танцівниць. Меценат, завваживши те, сплескує в долоні.

Музики! Гей! Танець вакхічний грайте!

З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанами, грають вакхічний танець. Неріса, після короткого збентеження, блиснувши очима, пускається в прудкий танець, з несамовитими, але гарними рухами менади. Дехто з гостей припліскує їй влад долонями та приляскує пальцями. Меценат, рухом закликавши Евтіма, шепнув йому на вухо, той приносить оздобну скриньку і подає її Меценатові.

А н т е й

Нерісо! Годі!

М е ц е н а т

Ні, танцюй, богине!

Танцюй, прекрасна музо Терпсіхоро!

(Виймає із скриньки діамантове намисто, здійсмає його обома руками вгору і вабить ним до себе Нерісу).

Неріса, не перестаючи танцювати, наближається до Мецената, очі її горять, рухи нагадують зграбні викрути хижого звіряти. Гості зриваються з місць і товпляться, намагаючись кожне краще бачити Нерісу. На неї сиплються квіти і грім оплесків.

Г о л о с з х о р у п а н е г і р и с т і в

Се наша муза!

П р о к у р а т о р

(ласо)

Гарна, гарна штучка!

П р е ф е к т

Ся муза, певне, з голоду не згине.

Неріса, зблизившись до Мецената, стає перед ним на одно коліно і відхиляється назад, немов готова впасти від знесилення, але розкішна і зальотна усмішка грає на її устах. Прокуратор кидається підтримувати її, але Меценат попереджає його, надівши Нерісі намисто на шию і тим самим рухом піддержавши її.

Н е р і с а

Мій пане, дякую!

(Хоче поцілувати його в руку).

М е ц е н а т

Не так, безсмертна!

(Цілує її в уста).

Неріса встає.

П р е ф е к т

(з місця, посуваючись трохи на ложі і простягаючи чашу з вином)

Ходи, вакханко, відпочинь край тигра!

Неріса, усміхнувшись, подається до нього. В юрбі здержаний сміх. Антей раптом зриває ліру з канделябра і кидає її а розмаху в Нерісу. Неріса заточується і падає додолу.

Н е р і с а

Рятуйте! Він мене убив!..

Алтей нахиляється до неї і бачить, що вона конає.

А н т е й

(тихо і наче спокійно)

Убив...

П р е ф е к т

(гукає рабам)

Сюди вігілів!

А н т е й

Стій, дай закінчити.

(Здіймає з ліри одну струну. Звертається до Хілона і Федона, що стоять попереду юрби).

Товариші, даю вам добрий приклад.

(Задавлюється струною і падає мертвий край Неріси)

[28.III. 1913, Єгипет]